

E. Goffman: Stigma -zapiski o upravljanju poškodovane identitete (prikaz)

Dare Božič

Stigma

στίγμα: iz grščine - stigma, stigmatos; vbod, pega;

1. vtisnjeno ali vžgano znamenje, žig, npr. v antiki na sužnjem telesu;

fig. sramotno znamenje sploh;

v krščanski veri znamenje Kristusovih ran na telesu verskih gorečnežev ali misterikov;

2. v medicini ranica ali rdeča pega.

F. Verbinc, Slovar tujk

Tako torej on obnavlja svet v sebi, sem pomislil, in še isti trenutek začutil, da je ta misel nizka in moralistična. Kaj pa sem jaz vedel o njegovih sanjah? V svojem pijanstvu je šel on morda po zanesljivejši poti kot jaz - v svojemu strahu.

Herman Hesse, Demijan

V socialni interakciji ljudje uporabljajo normirane predstave in pričakovanja, ki se jih ne zavedajo, dokler ne pride do realnih zahtev. Takrat se zavejo, da so ves čas nezavedno pričakovali neko vedenje, definirano s kategorijami, ki jim pomagajo, da komunicirajo v svojem okolju mimorede in brez velike pozornosti. Vsakemu udeležencu interakcije glede na pripisano kategorijo pripišejo neke lastnosti, ga definirajo s pripisano socialno identiteto. Ko temu istemu posamezniku postavijo kake zahteve, se izkaže njegova aktualna (prava) socialna identiteta, opredeljena z osebnostjo posameznika in njegovim dejanskim položajem v družbi. Če

se ta popravljena identiteta ujema s pričakovanji ljudi in spada v njihovo tolerančno normativno območje, potem bodo raje sprejeli to drugo, pravo identiteto in zavrgli prvotno pripisano. Pripravljeni bodo sprejeti posameznika, kot se sprejema in vidi sam. Če pa se posameznik kakorkoli razlikuje od drugih ljudi v lastni kategoriji, ta različnost pa presega območje tolerance norm (če se ljudem zdi, da ni normalen, to je, takšen kot pričakujejo, da naj bi bil), pomeni, da se njegova pripisana socialna identiteta loči od možnih kategorizacij. V odnosu do tega človeka prevlada pripisana socialna identiteta nad resnično, pravo (zdi se, kot da gledamo na osebo skozi pajčolan, ki zakriva prave značajske lastnosti, ter vidimo samo silhueto).

Tako reduciranje posameznika na posebnost, ki ga dela različnega od pripisane kategorije, imenujemo stigmatizacija.

Stigma pa bomo razumeli kot posebno identiteto, v kateri "nenormalna" drugačnost prekrije vse ostale lastnosti ali jih celo zaznamuje do te mere, da postavi lastnika takega atributa v inferioren položaj v družbi, je diskreditirajoča identita.

Stigmi se posameznik upira, jo zavrača in je ne čuti kot verodostojno informacijo o svoji osebnosti. Je identiteta, ki je posameznik noče, pa se je vendar ne more znebiti, ne zavreči, vse dokler tega ne stori okolje, ki to identiteto proizvaja. Stigma se vzpostavi z odnosom okolja in samo tako lahko spet izgine.

Stigma se ne pojavi ob vsakem odstopanju od kategorije, pač pa samo pri takih, ki niso vključeni v tolerančno območje posameznikovega družbenega okolja. Večja ko je toleranca norm kategorij, manjše so možnosti za stigmatizacijo. Goffman opredeli stigo kot odnos, ki temelji na globoko diskreditirajoči lastnosti, ki se kot diskreditirajoča vzpostavi s pripadajočim stereotipnim odnosom do nje.

Nastanek stigme je torej odvisen od normativnih pričakovanj okolja kakor tudi od položaja lastnika diskreditirajoče lastnosti. Stigma je "poseben odnos med atributom in stereotipom".

Goffman poudarja razliko med diskreditirajočim atributom, takim, ki je takoj zaznan, in diskreditibilnim, takim, ki se razkrije v interakciji.

Goffman razločuje tri tipe stigme:

1. deformacije telesa;
2. karakterne hibe, ki se kažejo kot : šibka volja, dominirajoča ali nenaravna nagnjenja (mentalna distorcija, zapor, zasvojenost, homoseksualnost, nezaposlenost, samomori in radikalna politična pričaranja);

3. skupinska stigma ras, narodnosti in ver.

Stigma prekrije druge mogoče zaželene lastnosti posameznika in onemogoči enakovredno komuniciranje. O ljudeh, ki posedujejo stigmato, se verjame, da "niso popolnoma človeški"; v nadaljevanju tega prepričanja sledi diskriminacija, zavestno ali nezavedno omejevanje življenjskih možnosti. Takšna diskriminacija se skuša opravičiti z razlaganjem in utemeljevanjem o manjvrednosti in nevarnosti stigmatiziranih, da bi se zakrilo sovraštvo do drugačnih.

Obramba stigmatika se velikokrat razume kot opravičevanje in izraz njegovega defekta, kar samo utrdi prepričanje in ravnanje okolja. Stigmatik lahko ostane nedotaknjen od takih očitkov, izoliran s svojo drugačnostjo in zavarovan z lastnimi prepričanji. O sebi misli kot o popolnoma normalnem človeku, na druge normalne lahko celo gleda kot na inferiorne in nenormalne (kot o beli rasi dostikrat mislijo pripadniki drugih ras ali "primitivnih" ljudstev v Južni Ameriki in Aziji). Stigmatik v svojih najglobljih čustvih kljub vsej diskriminaciji razmišlja enako o svoji identiteti kot normalni, prepričan je, da zasluži enako priložnost za življenje in uspeh v družbi. Pri drugih pa vedno zasledi prepričanje, da ni tak kot drugi. Sam vedno znova ugotavlja, da res ne more izvršiti pričakovanj, ki spadajo k njegovi socialni kategoriji, da je v nekem smislu inferioren, kar se tiče izpolnjevanja pripisanih obveznosti.

Posledica takega ambivalentnega odnosa do lastne podobe je razcepljenost med podobo o samem sebi in lastnimi zahtevami, ki se lahko spremeni v samosovraštvo in samoponiževaje. Posameznik lahko na stigmato zvali vse svoje neuspehe in tako opravičuje svojo inferiornost v tekmovanju z drugimi, lahko pa ga stigma celo sili v dejanja, ki so za druge običajna stvar, njemu in drugim pa pomenijo uspeh (poroka z nestigmatizirano osebo, udeležba v družbenih aktivnostih).

Stigmatizacija lahko vodi v nadaljnje propadanje osebnosti, v sumničavost, depresijo, sovražnost. "Strah pred nespoštovanjem drugih, zaradi nečesa, kar kaže, pomeni, da je tak posameznik vedno negotov v kontaktih z drugimi ljudmi, ta negotovost pa ne prihaja iz skrivnostnih in zamaskiranih virov, od koder izhaja večji del naših strahov, pač pa iz nečesa, kar ve, da ne more popraviti."¹

Stigmatik je vedno v dvomih glede sprejemanja drugih ljudi. Nikoli ne more biti prepričan, kakšen odnos bodo zavzeli novi znanci do njega -

1 Ta in vsi naslednji citati so iz Goffmanovega dela *Stigma - notes on the management of spoiled Identity*, Penguin: London, 1971.

odbijajoč ali sprejemajoč - dokler ne pride do srečanja. In četudi pride do sprejetja, si lahko misli, da ga v svojih srcih sprejemajo kot nekaj drugega, da čeprav priznavajo simpatijo, jo priznavajo do nekoga, ki ni čisto tak kot oni, oziroma kot bi lahko bil, če ne bi Prisoten je tudi strah, da bodo manjši spodrsaljki ali naključne neprimernosti v njegovem obnašanju v očeh drugih dokaz njegove nezadostnosti.

Pri opaznih "pomanjkljivostih" je stigmatik izpostavljen napadom in vdiranjem v svojo privatnost. Njegova strategija odgovarjajoče reakcije je lahko:

1. obrambno skrivanje drugačnosti;
2. sovražno izzivanje.

Reakcija "normalnih" je lahko:

1. lahko se obnašajo "kot da je stigmatik boljši, kot čutijo, da je, ali
2. kot da je slabši, kot čutijo, da najbrž je";
3. lahko se delajo, da ga ni, ali ga rutinsko opazijo.

Stigmatik lahko v začetku sprejme našo taktiko, vsakdanja komunikacija lahko postane mučna, neosebna, brez vsebine. Pride do "odtujene interakcije". Stigmatik, ki je odrezan od družbe in od sebe zaradi neprimerne socialne identitete, se tako znajde sam pred tujim svetom. Svojo usodo lahko deli z drugimi, ki imajo enako stigmo. Ustvari si svet med sebi enakimi in se v njem počuti normalnega. Na drugi strani pa ga preveliko izpostavljanje skupnih aktivnosti, ki temeljijo na enaki stigmi, dolgočasi.

Predstavniki takih skupin imajo nalogo, da družbi vsilijo blažji socialni jezik - etikete - ko gre za določeno skupino. Taki predstavniki in drugi ljudje, ki so v bolj intimnem socialnem kontaktu s stigmatiki, so "poučeni" (wise) in poznajo socialne razmere stigmatikov. To so predvsem profesionalni delavci v kontaktu s stigmatiki, "...v resnici je policija edina, ki te, poleg drugih kriminalcev, sprejme takega kot si."

Sorodniki, prijatelji, partnerji so prav tako poučeni. V primeru teh, skozi socialno strukturo poučenih, lahko pride do razširitve stigme nanje, ta pa potegne za seboj tudi diskriminacije - kar se največkrat dogaja z otroki stigmatikov.

Socializacija poteka pri stigmatikih v dveh fazah.

V prvi se otrok nauči prevzemati stališča normalnih in tako oblikuje splošne kriterije identitete, ki veljajo za širše okolje, in tudi o tem, kako bi bilo, če bi imel stigmo.

V drugi fazi se nauči, da poseduje stigmo, in podrobnosti posledic, ki sledijo. V tem zgodnjem obdobju prihaja do informacijske kontrole. Otroku - stigmatiku se ponujajo take informacije, ki mu sugerirajo normalnost v stvareh, kot so spol in starost. Družina ga postavi v

varovalno kapsulo, da bi preprečila prezgodnje spoznanje in diskriminacijo okolja. Prej ali slej pa se stigmatizirani nauči o pomenu stigme, ki mu je pripeta; v šoli ali pa šele, ko išče službo. Pri močnejši stigmatiki velikokrat prihaja do ostrega zavračanja okolja, stigmatiku se pove, "da mu bo bolje med njegovimi". Spozna, da so tisti, ki jih je imel za "svoje", napačni "njegovi", da so drugi, manj "njegovi", pravzaprav pravi "njegovi". Pride do segregacije, bodisi kot diskriminacijskega sistema ločevanja, bodisi z izločanjem v posebne ustanove.

Slednji sistem stigmatiku dopoveduje, da se bo bolje počutil v svetu, kjer so ljudje podobni njemu. V takih institucijah prihaja do omalovaževanja in degradiranja osebnosti in intelektualnih lastnosti stigmatiziranih, tu jih silijo v povprečnost in monotonijo. S tega stališča lahko mirno rečemo, da posebne ustanove - norišnice, zaporji in ustanove za hendikepirane - poneumljajo in trpinčijo ljudi, ker je življenje v njih dolgočasno, povprečno, neumno in omejujoče na vseh nivojih osebnosti.

"Od mene so pričakovali, da se pridružim temu svetu. Da se odpovem svojemu poklicu, in da se preživljam z izdelovanjem krp. V Lighthouse-u bi me z veseljem poučili, kako se izdeluje krpe. Ostanek življenja naj bi preživel z izdelovanjem krp z drugimi slepimi ljudmi, jedel naj bi z drugimi slepimi ljudmi, plesal naj bi z drugimi slepimi ljudmi. Začel sem izgubljati razum od strahu, bolj kot je ta slika rastla v mojih mislih. Nikoli prej nisem naletel na tako destruktivno segregacijo."

Informacijska kontrola in osebna identiteta

Doslej smo videli, kako se stigmatik obnaša s svojo stigmo, kako jo upravlja, kako je ta očitna in zato diskreditivna. Kadar se ljudje obnašajo, kot da stigme pri posamezniku ni, oziroma si prizadevajo, da ji ne bi posvečali pozornosti, se lahko razvije mučna situacija.²

2 V filmu "Elephant man" (Človek-slon) Davida Lyncha, ljudje svoje sprenevedanje ob stigmatiki grozljivo popačenega telesa gospoda X spremenijo v družabno igro. Na družabnih srečanjih, ki jih prirejajo pri nesrečnem gospodu X ali drugje njemu v čast (seveda on tega ne ve), pripadniki višjega srednjega sloja tekmujejo med seboj in preskušajo svoj pogum in družabno taktnost v komuniciranju s slonjim človekom, kot da ne bi bilo njegove grozljive podobe. S tem prinesejo nekaj sreče v življenje ubogega gospoda X, vendar je to priznavanje lažno, toleranca postane zgolj nova igra za z dolgočasene člane visoke britanske družbe.

Če je drugačnost nevidna in jo lahko razkrije le akcija drugega človeka, potem gre za drugo glavno taktiko socialne komunikacije.

V prvem primeru govorimo o upravljanju napetosti (management of tension), v drugem pa o upravljanju informacije (management of information) ali o informacijski kontroli.

Če je posameznik v psihiatričnem zavodu in kot tak stigmatiziran, je v socialnih kontaktih obravnavan, kot da ni nor, čeprav sogovornik sumi, da je, ali pa je obravnavan kot nor, čeprav ve, da ni. Reševati mora napetost socialnih kontaktov, olajšati skuša predsodke ali pa se bori proti njim.

Ko pride iz bolnice, mora paziti, koliko in kaj naj ljudem pove o svoji preteklosti. V tem primeru lahko zavestno ali v afektu pride do prikrivanja oziroma skrivanja (passing).

Pri tem igrajo pomembno vlogo tudi zunanji označevalci - simboli stigme. Ti nasprotno od prestižnih ali statusnih simbolov, ki opazovalca obveščajo o socialni identiteti in družbenem položaju, ki ga nosilec takih simbolov zavzema, alarmirajo opazovalca, ga opozorijo na neko posebnost, ki ni zaželena ali pričakovana. Ob simbolih stigme obstajajo še drugi - simboli, ki odvrčajo pozornost od simbolov stigme in zmedejo opazovalca v njegovi pripravljenosti etiketiranja (npr. dobra angleščina izobraženih črncev).

Stigma je nalezljiva. Biti z nekom, ki poseduje stigo, pomeni, da se del stigme prenese na spremljevalca. Ljudje zato čutijo podzavesten strah, ko so v družbi stigmatika. Vsaj v začetku mora zato dobronameren spremljevalec zavestno premagati tako nelagodje.

Upravljanje stigme (stigma management = tension and information) se odvija v javnem in intimnem življenju. Vanj so vključeni neznanci in slučajni znanci v enaki meri kot prijatelji in intimni partnerji. Sprejetje (acceptance) drugačnosti ni strogo vezano na mero intimnosti. Ljudje, ki nimajo rednega kontakta s stigmatikom, lahko bolj ugodno sprejemajo diskreditibilno posebnost človeka kot njegova družina. Intimnost zato ne zagotavlja manj predsodkov. Ljudje zaradi tega velikokrat skrivajo svojo drugačnost pred intimnimi partnerji in zaupajo ljudem, ki so ali zavezani k poklicnemu molku ali pa neznanecem, ki niso udeleženi v njihovem socialnem okolju in življenju.

Osebna identiteta in identitetni kazalci (identity pegs)

Osebna identiteta dela človeka različnega od drugih ljudi. Dokumenti te identitete otežujejo skrivanje (passing), omejujejo načine, na katere se posameznik lahko predstavi. Posameznik ima lahko samo eno biografijo, ne glede na različne vloge, ki jih je/bo zavzel.

Nič ne more izpasti iz konteksta. Posameznik se ne more otresti svoje biografije, ki je dokument njegove osebne zgodovine, čeprav ima lahko v nekem obdobju občutek, da je nekdo drugi. Biografija ostane vedno ena, ne glede na izključljivost preteklih življenjskih obdobj. Javna slika o posamezniku, ki jo imajo o njem njegovi znanci, se razlikuje od tiste, ki jo imajo o njem ljudje, ki ga ne poznajo.

Javna slika je sestavljena iz selekcij podatkov, ki so nujni ali ne, vendar so lahko sestavljeni v taki (dramatični in senzacionalistični) obliki, ki jim podeli pomembnost. S tem pride do posebne oblike stigmatizacije; do odstopanja od prave socialne identitete, z namenom poudariti verodostojnost javne slike. To je lahko mučno za posameznika, ki ni več udeležen v aktivnostih, ki so mu izoblikovale javno sliko, pa zato sedanjost nima ustrezne veljave.

Dve obliki informacijske kontrole stigme (vsi vedo za diskreditabilno lastnost, nihče ne ve zanjo) pa ne ustrezata mnogim pomembnim stigmam - kriminalcev, homoseksualcev, narkomanov in prostitutk. Ti morajo skrivati svojo pravo socialno identiteto pred enim in jo razkrivati pred drugimi. Tako obstaja velik krog ljudi, ki jih zadeva problem skrivanja (passing). Zaradi ugodnosti, ki jih prinaša normalnost (v smislu ne imeti diskreditivnih lastnosti), bodo posamezniki z "drugačnostjo" to kdaj prikriili.

Stigma je tudi skrivnost. In če ljudje skrivajo običajne skrivnosti, potem je razumljivo, da bodo toliko bolj skrivali neobičajne.

Fazam učenja o lastni stigmati:

1. učenju o normalnem,
2. učenju o nenormalnem,
3. učenju, kako to nenormalnost sprejeti in razumeti v odnosih z drugimi,
se pridruži še ena faza,
4. v kateri se posameznik nauči skrivati svojo drugačnost.

Pri nevidni drugačnosti posameznik spozna, da lahko dokaj varno skriva svojo drugačnost, se vživlja v pogled drugih in odkriva, do kod lahko razvije svoje samozavestno ravnanje, ne da bi se bal, da bo razkrit.

Intimni partner stigmatiku pomaga pri njegovih skrivanjih, včasih pa celo prevzame iniciativo, ne da bi njegov stigmatizirani partner to vedel. Onemogoča nevarne situacije, deluje kot varovalni krog, podoben onemu, ki ga starši stigmatiziranega vzdržujejo v njegovem otroštvu. Lahko postane bolj pozoren do partnerjeve drugačnosti in problemov, ki iz nje izhajajo.

Intimni partner stigmatiku lahko pusti misliti, da je bolj sprejet, kot je v resnici (in ustvarja takšne situacije, v dvoje ali v družbi, kjer inscenira predstave itd.).

Zadnja možnost upravljanja stigme je namerno razkritje atributa drugačnosti. Sedaj ta ni več diskreditabilen, temveč diskreditiven, tak, ki povzroča javno stigmatizacijo. Skrb za skrivanje in upravljanje se sedaj spremeni v upravljanje napetosti v socialnih kontaktih. Posameznik lahko uporabi adaptivne tehnike, ki so drugače dostopne očitnim drugačnostim. To lahko stori (se razkrije) tudi z nošenjem stigmatičnih simbolov in tako svojo drugačnost definira kot akt (ali željo po) pripadnosti svoji skupini.

Včasih je ta akt znamenje militantnega odnosa, ki oznanja, da akter ne pripada, da je izključen iz sveta "nepomembnih" normalnih in podpira superiornost svoje skupine. (Lep primer so neonacisti, ki, čeprav obsojeni in preganjani, borbeno razkazujejo svoje simbole.)

Razkritje je možno tudi z diskretnimi opazkami, ki razkrijejo drugačnost.

Faza, ko posameznik začuti, da bi moral prenehati skrivati svojo stigmo, velja za zadnje, zrelo obdobje. Stigmatik meni, da, če se sprejme takšen, kot je, in to spoštuje, ne bo imel nobene potrebe po skrivanju posebnosti, ki ga dela drugačnega od drugih.

Po tem, ko se je učil skrivanja, mora sedaj pozabiti na te veččine.

Čeprav posameznik priznava, da je drugačen, pa lahko to drugačnost diskretno prikriva (cover), da bi sebi in drugim olajšal komunikacijo. Pri tem uporablja metode in cilje, ki so včasih identični s tistimi, ki jih je uporabljal pri popolnem skrivanju (passing), npr. umetni udi, ki

posnemajo naravno obliko. K tej taktiki prikrivanja spada tudi organiziranje takšnih situacij, v katerih se skuša drugačnost prilagoditi normalnemu poteku ali pa se posameznik sam nauči posnemati normalni razvoj. (Npr. naglušni ljudje, ki se naučijo govoriti z normalno jakostjo; slepi, ki posnemajo druge v telesni mimiki.)

Skupina in identiteta jaz-a

Identiteta jaz-a se razlikuje od ostalih dveh, ki sta v mnogočem izraz skrbi drugih, je izrazita subjektivna zavest o samem sebi, kot se posameznik občuti. Ta identiteta jaz-a je zgrajena iz istega materiala kot osebna in socialna identiteta, vendar s posameznimi svobodami.

Socialna identiteta omogoča razumevanje stigmatizacije, osebna identiteta razumevanje vloge informacijske kontrole v upravljanju stigme, identiteta jaz-a pa omogoča razumevanje posameznikovih občutij, ki se porajajo ob stigmati in njenem upravljanju, kot tudi nasvete, ki jih ob tem dobiva.

Glede na to, da stigmatizirani posameznik za konstrukcijo lastne identitete uporablja standarde, s katerimi se ne more konfrontirati, je neizbežno, da bo občutil določeno ambivalenco do sebe. To se pokaže pri že omenjenem nihanju v identifikaciji in druženju s svojimi. Iz istega razloga (neidentifikacije) stigmatik zavzame odnos normalnega do bolj stigmatiziranega od sebe.

Stigmatik se definira kot normalno človeško bitje, hkrati pa ga drugi in on sam definirajo kot ločenega od drugih.

Želi si razrešiti to dilemo, pri tem pa mu pomagajo profesionalci, ki v svojih nasvetih koncentrirajo splošne moralne imperitive: ne poskušaj popolnoma skriti svoje drugačnosti, nikoli popolnoma ne sprejmi za svojega negativni odnos drugih do tebe, ne norčuj se in ne banaliziraj svoje stigme, ne poskušaj se delati, da nisi drugačen "...pohabljen človek mora igrati vlogo pohabljenca, prav tako kot mora mnogo žensk biti to, kar moški pričakujejo, da so, samo ženske."

Skupinska naravnost stigme

Stigmatikova skupina od njega zahteva, da dojame, da je samo njegova (skupina) realna, vse druge pa vodijo v samoslepitev. Njegova skupina mu naravno pripada, če se vanjo vključi, je realen in avtentičen, če se obrne proč, je neumen. Narava individua, kot se vidi sam in kot ga vidijo drugi, se formira z naravo njegove priključitve skupini.

Profesionalci v stigmatiziranih skupinah velikokrat artikulirajo militantno in šovinistično držo, celo secesionizem. Če posameznik sprejme ta cilj, bo v mešanih kontaktih hvalil "svoje", lahko bo celo poudaril nepomembne stereotipe, ki bi jih z lahkoto prikril. Ravno tako bo pazljivo spremljal obnašanje drugih normalnih, da bi v njih razkril kakšno sled neodobravanja in jim potem to vrgel v obraz kot dokaz njihovega zavračanja, jih razkril kot hinavce.

Ko postane poslednja politična perspektiva in cilj namerno odstraniti stigmo z drugačnosti, posameznik ugotovi, da lahko njegova lastna prizadevanja spolitizirajo njegovo lastno življenje in ga napravijo še bolj drugačnega (njegovo življenje) od normalnega življenja, ki mu je bilo že prvotno odvzeto, čeprav bi naslednja generacija njegovih tovarišev (his fellows) lahko veliko pridobila z njegovimi prizadevanji, da bi bil boljše sprejet.

S tem tudi potrdi in podpre javno sliko svoje drugačnosti kot realno stvar (real thing) in svojo skupino kot resnično skupino. Če pa išče ločitev, ugotovi, da govori z jezikom svojih sovražnikov.

Izven-skupinska naravnost

Skupinska prizadevanja svariijo pred zavrnitvijo skupinskih norm samoprezentacije: "Ker njegova bolezen sama po sebi ni nič posebnega, se je ne bi smel sramovati ali se sramovati drugih, ki jo imajo. Niti se ne bi smel kompromitirati s tem, da bi jo skušal zatajiti." Namesto tega naj z vajo in trdim delom izpolni običajne standarde, kot je v njegovih zmožnostih. Naj se ne trudi, da bi postal normalen, "...torej, kjer bi njegova prizadevanja zbudila vtis, da skuša zanikati svojo drugačnost."

Taktika z normalnimi

Normalni navadno nočejo nič hudega, če pa, je to zato, ker ne znajo bolje. Na negativne opazke naj stigmatik ne odgovarja, ne poskuša prepričevati, da je normalen. "Posameznikov izvor iz družbe je tako popoln, da se družba lahko naslanja na tiste, ki so najmanj sprejeti kot njeni normalni člani, in ki so najmanj nagrajeni z zadovoljstvi enostavnega socialnega druženja, da bi zagotovila trditev, klasifikacijo in priznanja notranjemu bistvu vsakega človeka."

Bolj ko posameznik odstopa od norme, bolj čudovito mora izraziti posedovanje standardnega subjektivnega jaza, če hoče biti prepričljiv pred drugimi; in bolj zahtevajo od njega, da jim dokaže, da poseduje tak model kot normalni drugi.

Stigmatik mora pomagati sogovorniku, če vidi, da ima ta težave pri ignoriranju njegove drugačnosti, s ciljem zmanjšati napetost. Lahko poskusi s prebijanjem ledu. "Ne zavedamo se vedno pomoči, ki jo lahko damo, če sprejmemo pomoč - s tem, da na ta način lahko omogočimo prostor za kontakt."

Stigmatiku se svetuje, da se sprejme kot normalen, zato da drugi pridobijo. Svetuje se mu, naj se obnaša tako, da bo zaščitil normalne, da ne bo prizadel njihove občutljivosti in čustev z izzivajočim in sramotnim obnašanjem.

Stigmatik, pri katerem se spodbuja občutek normalnosti, včasih v družbi prekorači meje dovoljenega, ki jih postavijo normalni in s tem omeji iluzijo sprejemanja. Stigmatik tega ne opazi ali vsaj ne takoj, ker je pač prepričan, da njegovo samozavest normalnega osebkca delijo z njim tudi drugi.

Igraj svojo vlogo in spoznaj svoje mesto

Če stigmatik preveč resno vzame svoje sprejetje pri drugih, je to zaradi pogojnega sprejemanja. Odvisno je od normalnih, ki niso potisnjeni čez rob, do katerega lahko razširijo svoje sprejemanje ali ga v najslabšem primeru razširijo le stežka. Od stigmatika se predvsem pričakuje toleranca, ta se razume kot ustrezna prilagoditev. Stigmatik naj se obnaša kot enak normalnim, hkrati pa naj se prostovoljno izogiba

situacijam, v katerih bi se normalni težko odrekli svoji superiornosti in ga sprejeli kot svojega.

"Glede na to, da so način prilagajanja (the good adjustment line) predstavili tisti, katerih stališče je stališče širše družbe, bi se morali vprašati, kaj pomeni za normalne, če se stigmatik drži tega vzorca obnašanja. Pomeni, da se nikoli ne bodo srečali z nepravilnostjo in bolečino, ki jo morajo trpeti nosilci stigme; pomeni, da si normalnim nikoli ne bo treba priznati, kako omejena je njihova taktnost in toleranca; in pomeni, da normalni lahko ostanejo relativno neokuženi z intimnim kontaktom s stigmatiziranim posameznikom, relativno neogroženi v svojih osebnostnih prepričanjih."

Stigmatik se mora obnašati tako, da kaže, da mu stigme ni težko nositi, niti da ga je to breme naredilo drugačnega. Sprejeti mora naše sprejemanje njega, sprejeti, da ga najprej nismo bili pripravljene sprejeti. Biti mora bolj moder od drugih, ki si pridržujejo pravico biti nestrpni, nemodri, skratka človeški. On mora žrtvovati ta človeška občutja, biti mora človek vesti.

Navidezno sprejemanje (phantom acceptance) producira navidezno normalnost (phantom normalcy). Stigmatik svojo normalnost razširi s svojim obnašanjem, kot da je sprejet kot normalen, in hkrati pazi, da ne gre čez meje navideznega sprejemanja. "Kar je dobra prilagoditev za stigmatika, je še boljša za družbo."

Največ pridobi stigmatikovo okolje, v katerem ljudje na ta način brez očitkov s katerekoli strani navidezno ali resnično sprejemajo stigmatika v okviru tolerance.

"Lahko bi dodali, da je zadrega zaradi omejitev splošna oblika socialne organizacije. Vzdrževanje navideznega sprejetja je nekaj, kar se od mnogih, vsaj do določene meje, zahteva. Vsaka medsebojna prilagoditev in odobravanje dveh posameznikov, sta lahko v temeljih omajana, če eden od partnerjev popolnoma sprejema ponudbo, ki jo drugi ponudi zgolj navidezno."

V-skupini (in-group) in Iz-skupine (out-group), obe identiteti predstavljata identiteto jaz-a za stigmatika - prva v političnem, druga v psihiatrskem smislu.

Če bo sprejel pravo linijo (eno od obeh), bo postal pravi človek. Toda ta identiteta bo za stigmatika prebivajoči tujec (resident alien), glas skupine, ki govori za njega in skozi njega.

Vsi govorimo s stališča skupine. Stigmatik je v posebni situaciji. Družba mu govori, da je član širše skupnosti, torej da je normalno človeško bitje, toda da je tudi drugačen, in da bi bilo neumno zanikati to drugačnost. Stigmatiku je rečeno, da je normalen in da ni, profesionalci pa morajo poiskati relevantno identitetno politiko. Hitro vidijo, kaj ni avtentično v drugih programih, toda zelo počasi, da avtentične rešitve sploh ni.

Jaz in njegov drugi

Najsrečnejši med normalnimi bo imel po vsej priliki kako pomanjkljivost, ki jo bo skušal prikriti pred drugimi, za katero pa bo vedno možna situacija, v kateri se bo ta drugačnost zbleščala in tako ustvarila sramotno razpoko med pripisano in resnično socialno identiteto. Zato bosta življenji najsrečnejšega in najnesrečnejšega med nami primerljivi z istim ključem, in eden bo razumel položaj drugega, čeprav bo normalni svoje razumevanje pripisoval bolj svoji humanosti kot pa podobnosti človeških usod.

Stigmatiki so zato izpostavljeni pogledu vsakogar, vsak jim vidi v dušo in razume njihovo tesnobo. Prenašati morajo negativne mehanizme stigmatizacije in diskriminacije, ki jih ustvarjajo ljudje za vse ljudi. Nosijo breme človeških napak, so grešni kozli in žrtvena jagnjeta za čistost in mirno vest človeštva.

Če preučujemo običajno namesto neobičajnega pri stigmah in deviacijah, bomo prišli do normalnega, do iste vsebine norme in deviacije. Norme, kot so pismenost in vid, je lahko (ne)izpolniti, so samo možnosti. Večina norm pa je vendarle takih, da jih nihče ne more popolnoma izpolniti v vsakem obdobju življenja, za mnoge ostajajo samo ideali. Vsak, ki ne uspe zadovoljiti teh norm, se vsaj za trenutek vidi kot nezadosten in manjvreden. Vsaj kdaj bo poskušal to zakriti (pass), opravičeval se bo ali pa bo agresiven zaradi svojih pomanjkljivosti, za katere predpostavlja, da so v očeh drugih nezaželene. Nesmiselno bi bilo poskušati sešteti in razvrstiti vse deviacije. Če smo dosledni pri kriterijih stigmatizacije določene lastnosti, potem lahko

samo ugotovimo, kako in koliko je stigmatizirana in kako in koliko je zaradi tega njen nosilec diskriminiran.

Identitetne norme rojevajo deviacije ravno tako kot konformizem. V tej opciji se kažeta dve možnosti; podpirati normo, toda biti nerelevanten in nezadosten za njeno uresničitev, ter odtujitev od skupnosti, ki normo forsira zaradi nezmožnosti vzdrževanja identitetnih norm. To pa je draga rešitev, tako za družbo kot za posameznika.

Normalni deviant

Upravljanje stigme je splošni fenomen družbe, proces, ki sledi normam identitete, ne glede na to, ali gre za tradicionalne ali za eksotične norme in deviacije.

Tudi če ima posameznik še tako abnormalna čustva in prepričanja, bo imel zelo verjetno normalne skrbi in bo vodil normalne taktike v prikrivanju svoje abnormalnosti pred drugimi.

Osupljivo je, kako se je posameznik sposoben prilagoditi novemu položaju, kako iz nove socialne vloge razvije normalno, ki mu povzroča trpljenje, vendar jo zmore z enakim psihološkim treningom kot rojeni deviant.

Vedenjsko-psihološki standardi posameznika trenirajo, da je pripravljen tudi na nezažejlene vloge kriminalca, socialnega neuspešneža, invalida ali zasvojenca. Vse te vloge v procesu socializacije nezavedno sprejmemo v zbiralnik obnašanj, ki jih lahko odigramo, če je potrebno. "Bolečina nenadne stigmatizacije potemtakem ne prihaja iz posameznikove zmedenosti okoli lastne identitete, temveč iz (še predobrega) zavedanja, kaj je postal."

Posameznik je naučen igranja obeh vlog. Čeprav je ena ali druga vloga ujeta le v košček njegovega življenja, je o njej vendar toliko poučen, da ne obvlada samo osnovnih značilnosti in tehnik, temveč celoten vedenjski sistem. Stigmatik lahko zato, ker je predvsem vzgojen kot normalen človek, do drugih stigmatikov zavzame enak odnos, kot ga imajo normalni do njegove stigme. Ko je med svojimi, večkrat ironizira to pozicijo ali pa jo prevzame.

Stigma kot socialni fenomen ni večna. Določene deviacije oziroma posebnosti zaradi družbene akcije stigmatikov in družbenih sprememb nasploh sčasoma izgubijo svojo stigmo. Vedenje, ki je še pred kratkim "veljalo", naenkrat "odpade". Stigma torej predstavlja repertoar vlog, ki so dostopne vsakomur (čeprav ne po njegovi želji) in jih sleherni obvlada.

Normalnost in deviacija nista vnaprej rezervirani za posamezne ljudi, temveč sta realni perspektivi vsakogar, čeprav za vsakogar različno glede na čas in moč. Obe vlogi se rojevata v socialnih situacijah med mešanimi kontakti iz kreposti neuresničljivih norm, ki se pričakovano (likely) pripisujejo posamezniku.

Čeprav je kdo prisiljen igrati vlogo devianta s stigmo večji del življenja, to še ne pomeni, da v določenih interakcijah ne bo igral vloge normalnega, z vsemi predsodki nasproti drugemu stigmatiku. "...Ne sme nas presenetiti, da bo v mnogih primerih človek, ki je stigmatiziran v določenem pogledu, zelo verjetno izkazoval vse normalne predsodke do ljudi, ki so stigmatizirani v nekem drugem pogledu."

Diskrepanca med pripisanimi in dejanskimi krepostmi se bo vedno pojavljala tam, kjer prihaja do interakcije, in bo vedno zbudila potrebe po upravljanju napetosti in informacij.

Stigma ima lahko zaradi svoje iracionalnosti v atributu drug pomen, ki se ne nanaša na atribut, temveč gre lahko za izgovor za socialno kontrolo pri moralnih odklonih, za odstranitev etničnih, verskih in rasnih skupin, za tekmovanje za prestiž in za zoževanje kompetenc odločanja pri fizično hendikepiranih.

Dve vrsti deviantov, devianti v skupini in socialni devianti, ter dve socialni kategoriji, etnične in rasne manjšine ter najnižji razredi, v določenih situacijah funkcionirajo kot stigmatiki, ki ne vedo, kakšen sprejem bodo doživeli v kakem odnosu z dugimi ali vsaj v komunikaciji z državnimi institucijami, kjer vlada ideal srednjega razreda.

Stereotip in stigma³

Stereotip je predstava, miselni vzorec v naši zavesti, s katerim včasih nezavedno "odpravimo" stvari, ki nam niso dobro znane, ki nas trenutno ne zanimajo ter nimajo vpliva na naše življenje.

Stereotip nastane na podlagi generaliziranih, splošnih informacij, ki krožijo med ljudmi. Z uporabo stereotipa si prihranimo miselno aktivnost v zvezi z za nas ne tako pomembnimi informacijami. Na podlagi stereotipov opravljamo vsakdanje stvari brez naporov in brez naše zavestne udeležbe, včasih popolnoma avtomatično.

Stigma, nasprotno, ni predstava, pač pa je dejanje, ki temelji na nekih predstavah. Po svoji strukturi je stigma podobna stereotipnemu obnašanju, dejavnosti, ki temelji na splošnih in površnih predstavah, in v določenih situacijah vanj tudi prehaja. Zato se nam tudi zgodi, da iz splošnega, neangažiranega obnašanja hitro zaidemo v stigmatiziranje, v tako obnašanje, ki objekt naše akcije postavlja v inferioren, ponižujoč položaj.

Stigmatizacija, se torej kot proces, kjer se stigma realizira v obliki negativne identitete, hrani s stereotipnimi predstavami in jih istočasno tudi producira v milejši ali ostrejši obliki. Stigma se od stereotipa razlikuje po tem, da od nas, akterjev stigmatizacije, zahteva zavestno udeležbo, naš osebni interes. Stereotip je primarni proces, ki ga uporabljamo; skozi nas govorijo predstave drugih, naše dojemanje okolja.

Stigma pa je znamenje, pečat, ki ga mora nekdo vtisniti. Ker temelji na splošnih ali nezavednih predstavah, je tudi samo podeljevanje stigme hkrati delno nezavedno mnenje drugih, vendar se težko zgodi brez naše osebne akcije.

Na podlagi stereotipa se v komunikacijo spuščamo z zavestnimi ali nezavednimi pričakovanji, da se bodo naše informacije in pričakovanja uresničila ali pa tudi ne. Stereotip se nam nikoli ne zdi tako pomemben, da ga ne bi bili pripravljeni zavreči ali nadomestiti z drugim stereotipom,

3 V tem zadnjem odstavku skušam opredeliti vsebinske in formalne razlike med pojmom stereotip in stigma. To se mi zdi potrebno zato, ker se v praksi vse prevečkrat prekrivata in zamenjujeta, kar je razumljivo glede na to, da izhajata iz istega motiva in socialnih kontekstov.

še posebno ko pridemo v stik z bolj relevantnimi informacijami ali samim objektom stereotipa.

Možno pa je, da se stereotipu ne bomo odrekli, temveč ga bomo ohranili, okrepili in podprli z drugimi stereotipi. Če je takšna predstava še posebno ponižujoča ali omejujoča za drugega posameznika, se bo stereotip spremenil v stigo.

Stereotipi so torej pasivne, splošno krožeče, standardizirane predstave o stvareh in njihovih pomenih. V svoji vsebini ne prenesejo raznolikosti pomenov. Zato jih ljudje uporabljajo samo v zvezi s stvarmi, ki niso v polju njihovih interesov ali informacij. Stereotip je zato nekakšna muholovka, s katero se znebimo stvari, ki nas ne zanimajo. V drugem primeru pa nam omogočijo miselni dostop do stvari, ki zbuja naše zanimanje - od našega osebnega odnosa do njih pa je odvisno, kako in v kakšni meri jih bomo spremenili glede na prejšnje stanje stvari.

Stigma je aktivna; je takšen odnos, ki drugega posameznika postavlja v izrazito inferioren položaj, ga diskriminira, omejuje, mu odreka človeškost in ga reducira na eno samo značilnost. V latentni obliki stigma biva v določenih negativnih stereotipih, aktivira pa se samo s posameznikovo zavestno odločitvijo, z njegovim osebnim interesom.

Stigma, jezik in norma

Stigma je vsebovana v jeziku. Jezik je nosilec stigmatizacije, saj označuje in interpretira objekt stigmatizacije, ravno tako kot določa in vodi dejanja diskriminacije in dehumanizacije. Stigma je izrazit primer negativne interpretacije, torej take, ki se povezuje s stereotipi v tog, zamrznjen sistem odnosov in ohranja prvotni diskurz, ki je v škodo objektu.

Goffman sugerira, da se to zgodi iz nelogičnih, nepovezanih virov interesov; med najpomembnejše uvršča težnjo po izločanju konkurentov v tekmi za prestiž v družbi. Drugotnost jezika v tej luči pridobi svojo težo, stigma pa postane ključna točka za dokazovanje skritih tokov družbenih skupin, ki jih jezik zlorablja zaradi partikularnih interesov.

Na primeru stereotipa, etikete in tudi stigme se razkrije struktura komunikacije kot nezavednega govora kulture. Vsak posameznik se tu ujame v mrežo motivov in ukazov disciplinirajoče družbe, ki interakcijo

kot osnovni prostor oblikovanja subjektive identitete izrabi za temeljni diskurz podreditve in regulacije.

Jezik stigme je samocenzurirani jezik. Akt stigme tako postane akt samoomejevanja in samozatajevanja, njen akter pa se identificira s togimi družbenimi zahtevami in se s tem zanika kot subjekt.

Če je uporabnost norme v tem, da v sebi nosi svoj presežek in se zato neprestano razteguje in giblje v pomenih lastne vsebine, potem nam norme stigme ne morejo zbujati kakšnega zaupanja v svojo vrednost.

Akt stigme vedno zadeva atribute, ki nimajo možnosti družbenega izrekanja, so redki in ne sovpadajo z idealom. Ker je veliko norm postavljenih kot povprečje, je razumljivo, da bo odstotek tistih, ki idealov ne dosegajo, ki torej odstopajo od povprečja, zelo velik. Ko pa govorimo o normah telesnega in psihičnega zdravja, potem je tu glavna kvaliteta norme subjektovo vrednotenje lastnih norm. V tem smislu so stigme popolnoma nelogične, vsebujejo iracionalne atribute ter se v povezavi z normo razkrijejo kot nepomembne.